

Travestie: omschrijvingen en verklaringen, een plaatsbepaling

Bram Kuiper*

SB 2.8

Over travestie is nogal uiteenlopend geschreven. Uit de literatuur blijkt dat er geen eenstemmigheid bestaat over wat er onder travestie wordt verstaan en welke etiologische verklaringen ervoor kunnen worden gegeven. Met dit artikel wordt gepoogd een algemeen overzicht te geven van de verscheidenheid aan ideeën, opvattingen en bevindingen op dit gebied.

Inleiding

In dit artikel zal worden ingegaan op de vraag wat onder het begrip travestie wordt verstaan en de vraag welke etiologische verklaringen er in omloop zijn met betrekking tot travestie. Het zij benadrukt dat dit artikel noch de bedoeling, noch de pretentie heeft pasklare antwoorden te geven op de gestelde vragen.

In de engelstalige en vooral amerikaanse literatuur worden veelal de termen 'transvestism' en 'cross-dressing' als synoniemen gehanteerd. Voor de meer algemene term 'cross-dressing' zal in het vervolg de term 'omkleding' worden gebruikt. Deze term heeft betrekking op het verschijnsel waarbij iemand van het ene geslacht zich kleedt, en meestal ook gedraagt, als iemand van het andere geslacht. De veronderstelde synonymie gaat in ieder geval in zoverre op dat alle travestie omkleding inhoudt. De vraag welke omkleding travestie inhoudt, zal in de loop van dit artikel worden besproken.

Het verschijnsel van omkleding door mannen en door vrouwen is al eeuwenoud en is in zowel westerse als oosterse culturen terug te vinden (zie: Green, 1969; Bullough, 1976; Buhrich, 1977; Ackroyd, 1979; Brierley, 1979; Talamini, 1981). Het blijkt dat de omkleding om uiteenlopende redenen plaatsvond (b.v. religieuze, anarchistische, amoureuze, seksuele, emotionele, praktische, humoristische).

* Klinisch psycholoog, werkzaam als toegevoegd onderzoeker bij de Vakgroep Klinische Psychologie, Rijksuniversiteit Utrecht, Heidelberglaan 1, 3584 CS Utrecht.

Wanneer de literatuur over travestie in ogenschouw wordt genomen dan zou geconcludeerd kunnen worden dat het een alleen bij mannen voorkomend fenomeen zou betreffen. Over travestie bij vrouwen wordt noch in theoretisch opzicht gesproken, noch bestaat er informatie over uit subculturen, belangenorganisaties, hulpverlening e.d. Er is nauwelijks of niets over bekend. Stoller (1982) merkt op dat travestie, door hem opgevat als fetisjistische omkleeding, bij vrouwen zo zeldzaam voorkomt dat het eigenlijk niet bestaat. Hij geeft er zelf twee voorbeelden van en stelt dat in de 20e eeuwse literatuur alleen Gutheil (1930) melding heeft gemaakt van een overeenkomstig geval. Croughan e.a. (1981) hebben een tweetal hypothesen over de onbekendheid van travestie bij vrouwen: (1) Voor vrouwen is het in deze cultuur makkelijker mannelijke kleding te dragen zonder angst voor verwijten. De noodzaak voor wederzijdse steun, adviezen en een beschermende omgeving (de auteurs doelen daarbij op o.a. belangengroepen) bestaat niet voor vrouwen die prefereren mannelijke kleding te dragen. (2) Het feit dat vrouwen niet seksueel opgewonden zouden kunnen raken door omkleeding en mannen wel, kan mogelijk veroorzaakt worden door biologische en/of cultureel geïndiceerde verschillen in mechanisme van seksuele opwindning. Zo zou het kunnen zijn dat mannenkleding in zich geen seksuele betekenis heeft en vrouwenkleding wel. Immers, aan mannen en vrouwen zijn in de loop van de geschiedenis verschillende waarden en eigenschappen toegedicht. Mannelijkheid zou staan voor kracht, ondernemingsgezindheid en rationaliteit; vrouwelijkheid voor emotionaliteit, passiviteit, bezorgdheid en lust. Terwijl mannenkleding, als symbolische uitdrukking van het man-zijn, derhalve geen seksuele connotatie heeft, kan dit bij vrouwenkleding wel het geval zijn. Feinbloom (1976) merkt op dat de onbekendheid over travestie bij vrouwen te maken heeft met het feit dat er überhaupt weinig onderzoek is verricht naar de vrouwelijke seksualiteit.

Aan de eerste hypothese, die vooral betrekking heeft op de genderrol omkleeding, zou ik willen toevoegen dat vrouwen, door de gunstige omstandigheden ook niet in conflict raken met b.v. familie, vrienden, justitie en/of bij de hulpverlening terecht komen. Informatie over travestie bij mannen werd voor een belangrijk deel verkregen vanuit de, merendeels psychiatrische, hulpverlening.

De onbekendheid met travestie bij vrouwen hoeft naar mijn mening geenszins te betekenen dat het bij vrouwen niet zou voorkomen. Uit de literatuur van vroegere eeuwen zijn in ieder geval de nodige voorbeelden te geven van omkleeding door vrouwen. Of het travestie wordt genoemd is, zoals verder zal worden geconstateerd, een kwestie van klinische opinie, een kwestie van categorisering.

Voor alle duidelijkheid merk ik hier op dat de rest van dit artikel alleen betrekking heeft op travestie bij mannen.

Een poging tot begripsbepaling

1. Travestie als specifieke conditie

Aan het einde van de vorige eeuw werd voor het eerst gepoogd omkleding als een specifieke conditie te definiëren. Westphal (1876) sprak over 'tegengestelde seksuele gevoelens' en Laurent (1896) over 'psychisch hermafroditisme' (geciteerd door Ellis, 1928). Krafft-Ebing (1894) introduceerde de term 'metamorfosis sexualis paranoia' en onderscheidde de volgende vier redenen voor omkleding:

(1) Een obsessie voor het dragen van vrouwenkleren, meestal van fetisjistische aard (fetisjisme kan worden omschreven als het verschijnsel waarbij delen van het lichaam, stoffen, kledingstukken of andere levenloze voorwerpen een seksuele aantrekkingskracht uitoefenen). (2) De passieve wens van een mannelijk homoseksueel om als vrouw te worden gezien. (3) Marginale of duidelijke trekken van hermafroditisme bij heteroseksuelen. (4) De waan door seksuele transformatie het uiterlijk en de sentimenten aan te nemen van de andere sekse.

Terwijl travestie doorgaans werd beschouwd als een variant van homoseksualiteit, trachtte Krafft-Ebing daarin met bovenstaande indeling als eerste enige nuance aan te brengen.

Het is Hirschfeld (1910) die de term '*Transvestismus*' introduceerde. Hij verstond daaronder: 'de impuls de uiterlijke kleding te dragen van het geslacht dat duidelijk niet overeenkomt met die van het subject zoals aangeduid door de geslachtsorganen'. Zelf gaf hij te kennen de term in zoverre ontoereikend te vinden dat het de nadruk legde op de uiterlijke verschijning, en de innerlijke beleving onbelicht liet. Ellis (1928) deelde deze kritiek en suggereerde te spreken over 'eonisme' en 'sexo esthetische inversie'. De term 'eonisme' was afgeleid van de naam van Chevalier d'Eon (een Frans aristocraat uit de 18e eeuw), die door Ellis min of meer werd beschouwd als de archetypische omkleder. Met 'sexo esthetische inversie' bedoelde hij: 'zich te voelen als een persoon van het andere geslacht en, zo veel mogelijk, de smaak, gewoontes en kleding aan te nemen van het andere geslacht terwijl de richting van de seksuele impuls normaal blijft'. Ellis ging er vanuit dat omkleding een tweetal redenen zou hebben. Ten eerste, als inversie in de affectieve en emotionele sfeer, en ten tweede als seksueel gedrag. Ondanks, of wellicht beter gezegd, dankzij de genoemde beperktheid van de term 'transvestismus' (travestie), raakte deze op den duur het meest ingeburgerd. De neutrale betekenis had de voorkeur boven de interpretatieve van andere termen.

Wat nou precies onder travestie moest worden verstaan, wie travestiet ge-

noemd kon worden e.d. bleek en blijkt echter nog allerminst eenduidig te zijn. Hirschfeld (1930) ging bijvoorbeeld uit van een zodanig algemene definitie dat travestie in feite gelijk was aan omkleeding. Eenieder die aan omkleeding deed werd door hem travestiet genoemd. Mede op basis van uitgebreide persoonlijke ervaringen als travestiet onderscheidde hij tien subgroepen:

(1) Totale travestieten – hebben de drang zich geheel als iemand van het andere geslacht te kleden en te gedragen. (2) Extreme travestieten – personen die trachten ook de lichamelijke kenmerken van het andere geslacht te vermijden (b.v. epilatie, borstvorming, castratie bij mannen, baardgroeimiddelen bij vrouwen). (3) Partiële travestieten – degenen die tevreden zijn met een enkel stuk onder- of bovenkleding van het andere geslacht. (4) Namentravestieten – alleen de naam aannemen die bij het andere geslacht hoort (b.v. George Sand). (5) Permanente travestieten – hebben zich van vroegs af aan verzet tegen de oorspronkelijke kleding, en willen permanent omgekleed leven. (6) Periodieke travestieten – hebben wisselende behoefte aan en afkeer van travestie. (7) Narcistische travestieten – personen die in travestie verliefd worden op zichzelf. (8) Metatropische travestieten – mannen met vrouwelijke trekken en vrouwen met mannelijke trekken (androgyn types) die zich tot elkaar aangetrokken voelen. Zouden veel voorkomen in kringen van intellectuelen en kunstenaars. (9) Biseksuele travestieten – door hun dubbelheid hebben ze ook dubbele seksuele voorkeur. (10) Homoseksuele travestieten – personen die een man-vrouw relatie nastreven binnen hun relatie.

Zonder daarover zelf expliciet te zijn, baseerde Hirschfeld zijn classificatie van travestieten op verschillen in intentie, frequentie en uitgebreidheid van de travestie. Latere auteurs zullen met name de intentie als uitgangspunt nemen om aan te geven wat volgens hun opvatting in meer engere zin onder travestie moet worden verstaan. In feite vallen daarbij twee opvattingen te onderscheiden. De ene legt het accent op de erotische en seksuele aspecten van de omkleeding. De ander benadrukt de niet-seksuele genderrol aspecten ervan. Beide opvattingen zullen in het volgende kort aan bod komen.

2. Travestie en seksualiteit

Travestie werd onder andere geassocieerd met homoseksualiteit (Stekel, 1934), masochisme (Luckianowiz, 1959) en fetisjisme (Randell, 1959). Stoller (1982) beschouwt travestie als fetisjistisch gedrag en stelt dat de typische travestiet, de heteroseksuele fetisjistische omkleeder, gedomineerd wordt door zijn perversie. Over de wijze waarop de typische travestiet met zijn perversie om zou gaan, geeft hij de volgende beschrijving. 'In de meest intense periode, beginnend rond de puberteit en \pm 30 jaar durend, kan hij niet genoeg krijgen van het omgaan

met vrouwelijke kledingstukken, ze tegen zich aan te drukken, te kopen of te stelen, er over te lezen, te genieten van pornografie waarin travestie het centrale thema is, het plannen en uitvoeren van zelfbevrediging, zich te wentelen in schuld over zijn plezier, manieren te vinden om een einde te maken aan de travestie alsmede excuses om er weer aan te beginnen, te traceren door middel van professionele geschriften en boeken of door boeken de eigen aard te ontcijferen, het gedrag te verbergen en tegelijkertijd te dromen over het zichzelf omgekleed exhibitioneren, voor zichzelf te acteren in de spiegel in wat hijzelf definieert als hyperfeminiene standen en bewegingen, zichzelf omgekleed te fotograferen, het in de fantasie of werkelijkheid zoeken van medeplichtigen (een begrijpende vrouw of vriendin, andere mannelijke travestieten), het bestuderen van kleding-catalogi, het kijken naar vrouwenkleding in winkels en warenhuizen, en het spenderen van grote hoeveelheden geld voor vrouwenkleren'. Hoe de niet-typische travestiet met zijn perversie omgaat meldt Stoller niet.

Ook Tollison en Adams (1979) geven een beschrijving van de typisch mannelijke travestiet: 'hij zal zich omkleden in vrouwelijke kleding, make-up opdoen, en zal zichzelf masturberen terwijl hij zich in de spiegel aanschouwt'. Andere travestieten zullen zich volgens Tollison en Adams als vrouw gekleed in publieke gelegenheden begeven om zich te laten bewonderen, en seksueel opgewonden te raken. Later zullen deze personen zich bij het masturberen laten leiden door herinneringen en fantasieën over deze publiekelijke uitstappen. De voorgaande beschrijvingen van de 'typische travestieten' kunnen met de nodige voorbeelden worden aangevuld om een vollediger beeld te verkrijgen van de gevarieerde wijze waarop travestieten uiting geven aan hun omkleedingsgedrag (soorten kleding, make-up, pruiken, manier van lopen, praten, kijken, binnenshuis, buitenshuis met of zonder partner e.d.) en dat als erotisch of seksueel opwindend ervaren.

3. Travestie en genderrol

De term travestie wordt ook gehanteerd voor omkleeding die geen seksuele lading heeft, maar bedoeld is om van genderrol te wisselen. Travestieten van de 'Foundation for Personality Expression' (de Phi Pi Epsilon), een belangenorganisatie van en voor travestieten, definiëren hun gedrag als: 'een gedragspatroon dat wordt gekarakteriseerd door het dragen van kleren en attributen van het tegenovergestelde geslacht, waar de activiteit een doel op zichzelf is en niet een middel tot een ander belangrijker doel'. De travestie leidt tot een gevoel van emotionele ontspanning. Wälinder (1967) maakt een onderscheid tussen primaire en secundaire travestie. Van primaire travestie is volgens hem sprake wanneer de omkleeding een primaire wens of behoefte betreft, zoals bij de travestieten van de Phi Pi Epsilon. Van secundaire tra-

vestie zou sprake zijn wanneer de omkleeding een secundair kenmerk betreft van een ander fenomeen, wanneer het dus een middel is, zoals het geval is bij fetisjisme of homoseksualiteit ('drag-queens'). Hij spreekt er zelf de voorkeur over uit de term travestie te reserveren voor de eerste betekenis. Roth en Ball (1964) typeerden de secundaire travestie als 'symptomatische travestie'.

Prince (1954) stelt dat de keuze van mannen voor verschillende aspecten van het vrouw-zijn verschillende fenomenen oplevert. Een keuze voor het seksuele aspect (the sexual woman) leidt tot homoseksualiteit, voor het psychologische aspect (the psychological woman) tot transseksualiteit, en voor het sociale aspect (the social women) tot travestie. Hij benadrukt vooral de samenhang tussen travestie en genderrol. Travestie is een liefde voor het vrouwelijke en geldt alleen voor die personen die geïnteresseerd zijn in de vrouwelijke genderrol en niet in haar seksuele activiteit. In plaats van de term travestie stelt hij voor over 'femifilia' te spreken. Een vergelijking met transseksualiteit ligt hier voor de hand.

Transseksualiteit kan worden omschreven als 'het verschijnsel waarbij iemand met de in- en uitwendige geslachtsorganen van het ene geslacht de onweerlegbare overtuiging heeft te behoren tot het andere geslacht'. Transseksuelen verlangen ernaar zich permanent en zoveel als mogelijk aan te passen aan het andere geslacht op zowel sociaal, juridisch, emotioneel als lichamenteel gebied. De omkleeding voorziet zowel bij transseksuelen als (primaire) travestieten in de behoefte te leven, zich te presenteren als iemand van het andere geslacht. De kleding wordt gezien als rolattribuut en niet als fetisj. De kenmerkende verschillen tussen transseksuelen en travestieten zijn gelegen in de frequentie en intentie van de omkleeding. Bij transseksuelen heeft de omkleeding een permanent karakter, bij travestieten een episodisch. Travestieten hebben niet de overtuiging te behoren tot het andere geslacht, hun genderidentiteit (subjectief beleefde geslacht) is in overeenstemming met hun biologische geslacht. Zij zullen geen moment serieus overwegen van geslacht te veranderen. Door enkele auteurs wordt overigens aangenomen dat sommige travestieten na een lange geschiedenis van omkleeding wel kunnen gaan twijfelen aan hun genderidentiteit, en zelfs op den duur de wens kunnen ontwikkelen van geslacht te veranderen. Person en Ovesey (1974) maken in dit opzicht een onderscheid in primaire transseksualiteit (de overtuiging te behoren tot het andere geslacht bestaat als sinds de vroege jeugd) en secundaire transseksualiteit (de overtuiging ontstaat na een lange periode van travestie, met of zonder seksuele component). Benjamin (1966) is eveneens van mening dat er een vloeiende overgang zou bestaan tussen travestie en transseksualiteit. Hij geeft een schema waarin hij zes typen travestieten en trans-

seksuelen onderscheidt en waarbij hij veronderstelt dat het mogelijk is van het ene type in het andere over te gaan.

De suggestie van Benjamin (1966) dat travestie op den duur kan leiden tot transseksualiteit acht ik op zijn minst betwistbaar. Travestieten en transseksuelen verschillen namelijk wezenlijk van elkaar in de door hen ervaren genderidentiteit. Volgens Stoller (1968) verankert deze identiteit zich reeds rond het derde levensjaar (kern genderidentiteit) en blijft deze constant (genderconstantie). De kans dat iemands genderidentiteit later nog verandert, wordt onmogelijk geacht. Secundaire transseksualiteit, waarover weinig bekend is, zou op tweeërlei manier kunnen worden uitgelegd. In de eerste plaats kan bij de betreffende persoon sprake zijn geweest van een niet volledig geslaagde kern genderidentiteitsontwikkeling. Men kan zich afvragen of hier sprake is van travestie of transseksualiteit in aanleg. In de tweede plaats wordt er door Wise en Meyer (1980) op gewezen dat 'oudere travestieten' een wens tot geslachtsaanpassing kunnen ontwikkelen – en dus van het ene type in het andere overgaan – wanneer zij niet langer in staat zijn de hypermannelijke kant van hun persoonlijkheid als tegenwicht te laten fungeren voor hun vrouwelijke kant (bijvoorbeeld als gevolg van ziekte, echtscheiding, ontslag, pensionering, het verlies van prestige). Het inwilligen van hun wens zou een grove vergissing inhouden. De overgang naar het volgende type is meestal van tijdelijke aard.

Ik ben van mening dat travestie en transseksualiteit, hoezeer ook door Benjamin beschreven als in elkaar vloeiend, twee essentieel van elkaar verschillende fenomenen zijn. Buhrich en McConaghy (1977) vergeleken een groep van 35 travestieten met een groep van 29 transseksuelen. Volgens hen blijken beide groepen significant van elkaar te verschillen op de parameters genderidentiteit, fetisjistische opwinding en seksuele oriëntatie. De auteurs onderscheiden de volgende 'drie klinisch discrete categorieën van fetisjistische travestie' (Buhrich en McConaghy, 1979): (1) kern travestieten – zijn tevreden met omkleeding, ervaren fetisjistische opwinding, (2) marginale travestieten – wensen vervrouwelijking d.m.v. hormonen of operatief ingrijpen als aanvulling op de omkleeding; ervaren fetisjistische opwinding, (3) fetisjistische omkleeding, maar identificeren zich als transseksueel.

4. Travestie, seksualiteit en genderrol

Zoals eerder aangegeven, onderscheidde Ellis (1928) eveneens een seksueel en een genderrol aspect aan omkleeding, maar beschouwde hij beide aspecten echter als onderdeel van hetzelfde fenomeen. King (1981) wijst erop dat vooral de invoering van de transseksuele categorie in de jaren '50- begin '60

debet is aan het feit dat bij het definiëren van travestie het accent kwam te liggen op de seksuele kant van de omkleeding. De omkleeding ten behoeve van 'inversie in de affectieve en emotionele sfeer' werd namelijk opgevat als een bezigheid die uitsluitend was voorbehouden aan transseksuelen. In de loop van de jaren '60-'70 werd er echter regelmatig op gewezen dat de omkleeding ook voor personen zonder transseksuele gevoelens een niet-seksuele lading kon hebben. Hoewel dit niet te controleren is, kan het zijn dat Hirschfeld (1938) deze personen op het oog heeft gehad met zijn categorieën totale en permanente travestieten. Met de extreme travestieten doelde hij in ieder geval op transseksuelen.

Het is bijna voordehandliggend dat er tegenwoordig naast de meer beperkte opvattingen over wat onder travestie moet worden verstaan, ook de opvatting bestaat dat travestie zowel duidt op de seksuele als de emotionele kant van omkleeding. Buhrich en McConaghy (1979) bijvoorbeeld definiëren travestieten als personen die door omkleeding emotionele ontlading ervaren en fetisjistische opwinding verkrijgen, of hebben verkregen. Buhrich en Beaumont (1981) vergeleken 126 Amerikaanse en 86 Australische travestieten met elkaar. Op grond van de door hen gevonden resultaten concluderen zij dat travestie altijd op een bepaald niveau van ontwikkeling is geassocieerd met fetisjisme, maar dat fetisjisme zeker niet altijd de primaire factor is voor travestieten om zich om te kleden. Uit hun onderzoek blijkt namelijk dat 50% van de personen aan travestie deed voordat fetisjistische opwinding een rol speelde, en dat 20% zich met travestie bleef bezig houden nadat het fetisjistische aspect was verminderd of zelfs was verdwenen.

In 1972 publiceerden Prince en Bentler de resultaten van een schriftelijk onderzoek bij 504 lezers van 'Transvestia', een door Prince zelf uitgegeven blad voor personen die zich omkleeden. De gegevens werden vele jaren daarvoor verzameld, namelijk in 1964 en 1966. Tot op heden biedt dit onderzoek de omvangrijkste en uitgebreidste achtergrondinformatie over personen die zich met omkleeding bezighouden. Als reden voor omkleeding gaf 12% te kennen transseksueel te zijn, rapporteerde 69% zich man te voelen die uitdrukking zocht voor zijn vrouwelijke kant, en speelde bij 12% fetisjisme een rol. Op de vraag hoe men zichzelf beleefde tijdens de omkleeding gaf 78% aan 'een andere persoonlijkheid te zijn', en zag 20% zichzelf als gewoon omgekleed. De behoefte om gedeeltelijk (15%) of geheel omgekleed te zijn (85%) hangt volgens Prince en Bentler samen met de mate waarin iemand zich daarbij als een andere persoonlijkheid ervaart. De personen werd gevraagd in welke kleding zij daarbij het meest waren geïnteresseerd. Voor de meesten (32%) was dat lingerie, (panties, slipjes, petticoats), 15% sprak zich uit voor corsetten en beha's, 15% prefereerde schoenen en hoge

hakken, en 21% had een ongedifferentieerde voorkeur voor allerlei vrouwenkleding. Van de resterende groep (17%) konden de antwoorden niet worden geclassificeerd. Van de steekproef bleek 89% heteroseksueel te zijn (28% had wel eens een homoseksuele ervaring gehad), 9% homoseksueel en 1% biseksueel.

Dit gedeelte over de verschillende opvattingen over travestie wil ik hierbij afsluiten. Het blijkt dat er geen eenstemmigheid bestaat over de inhoudelijke strekking van de term, er is geen absolute omschrijving. Brierley (1979) merkt hierover op: 'De scheidslijnen tussen fetisjisme, transseksualiteit en travestie zijn vaak onderwerp van discussie, (...) het bestaan van een aparte travestiete groep is grotendeels een zaak van individuele klinische opinie'.

Verklaringstheorieën

Hoe komt iemand ertoe om aan travestie te doen? Welke oorzaken worden verondersteld aan travestie ten grondslag te liggen? Vooral vanuit *psychoanalytische theorieën* is getracht op deze vragen een antwoord te formuleren. Fenichel (1930) veronderstelt dat travestie een gevolg is van castratieangst in de oedipale fase. In deze fase wordt de moeder door de jongen begeerd (hij heeft zijn fallische impulsen op haar gericht). De vader wordt door hem gehaat als rivaal, omdat de jongen met hem de moeder moet delen. Wanneer de jongen op den duur inziet dat hij het moet afleggen tegen zijn vader, verwacht hij door castratie gestraft te worden voor de op zijn moeder gerichte impulsen. Door de gedaante van de andere sekse aan te nemen, een wezen zonder penis, wordt de dreiging van een mogelijke castratie afgewend. In dit geval wordt gesproken over een 'fallische vrouw', een vrouw met een penis. Travestieten doorlopen een zogenaamd negatief oedipuscomplex door de identificatie met de moeder. Een positief oedipuscomplex houdt namelijk o.a. in dat de moeder alsnog wordt verkregen door identificatie met de vader (Groen, 1983). Andere auteurs gaan ook uit van een stoornis in de (pre-)oedipale periode (bv. Socarides, 1968; Stoller, 1968; Golosow en Weitzman, 1969; Gershman, 1970). Het is met name Stoller die de meest uitgewerkte bijdrage heeft geleverd aan de theorievorming rond travestie.

Stoller (1968) beschouwt de castratie-angst eveneens als mogelijke oorzaak voor de travestie. Daarnaast wijst hij op een aantal bijkomende psychodynamische processen. Hij benadrukt de rol van bepaalde gezinsomstandigheden, en in het bijzonder de wisselwerking tussen vader, moeder en kind. De vader is vaak afwezig en indien aanwezig, meestal stil en passief. Hij biedt de jongen daarmee nauwelijks enige identificatiemogelijkheid. De moeder

heeft volgens Stoller het proces van vrouwelijke identificatie overdreven en versneld, waarbij de invloed van onbewuste wensen bij de moeder meespeelt. De moeder heeft meestal een sterke afgunst voor mannen en weet dit op een subtiele manier te uiten. Ze maakt een klein meisje van haar zoon als de gelegenheid zich voordoet, door hem meisjeskleren aan te trekken. Stoller stelt dat de afgunst te maken kan hebben met onvermogen van de moeder om lesbisch te zijn, en zodoende genoodzaakt is te leven met mannen en jongens. Het door haar ervaren defect in haar vrouwzijn haat zij en probeert zij door middel van haar kind te compenseren. De jongen kan door genoemde processen identiteitsproblemen krijgen. Tijdens de individuatiefase kan hij geen onderscheid maken tussen zichzelf (het subject) en de moeder (het object). De angst van het kind om zich los te maken van de moeder (de-identificatie), om daarmee aan een eigen identiteit toe te komen, vermindert het kind door de kleren van de moeder als overgangsobjecten te laten fungeren. Deze kleren kunnen later als fetisj tot seksuele opwinding leiden. Volgens Stoller levert de travestie een complexe en succesvolle defensiestructuur. Desondanks kan travestie leiden tot schuld- en angstgevoelens. De identificatie met de moeder, die seksuele gevoelens oproept, is een vorm van incest en vraagt om straf. Volgens Ackroyd (1979) is dit de reden dat travestie een belangrijke plaats inneemt in de sado-masochistische pornografie. Omkleeding tegen iemands wil ontnemt hem de verantwoordelijkheid van zijn acties, waardoor hij vrij is van schuld.

Ook Person en Ovesey (1974) zoeken de verklaring voor travestie in de niet verwerkte separatie-angst gedurende de separatie-individuele fase in de infantiele ontwikkeling. De vrouwelijke kleding dient ervoor de moederlijke bescherming te behouden en is een fetisjistische bescherming tegen incestueuze angsten. Castratie-angst zou volgens hen ook meespelen, maar zou minder belangrijk zijn. Luckianowicz (1959) verklaart travestie als het resultaat van de ouderlijke wens een kind te hebben van het andere geslacht of door het kind te kleden als iemand van het andere geslacht. Allen (1969) en Sim (1974) beschouwen travestie als een masker voor latente homoseksualiteit. Door zich voor te doen als iemand van het andere geslacht worden de eigen homoseksuele gevoelens voor zichzelf en voor de buitenwereld gemaskeerd. Ackroyd (1979) merkt op dat dit voor vele homo's in Australië een reden is om aan travestie te doen, ook al hebben zij daar geen enkele intrinsieke behoefte toe. Seksuele inversie wordt veroordeeld, tenzij de persoon zich in vrouwenkleding hult en daarmee de mannenwereld verlaat.

Kockott (1970) geeft een verklaring van travestie vanuit *leertheoretische opvattingen*. In de leertheorie wordt het aanleren van gedrag vanuit twee verschillende principes verklaard, namelijk de klassieke en instrumentele of

operante conditionering. Kockott veronderstelt dat tijdens een verkleedpartijtje toevalligerwijs seksuele opwinding gevoeld werd. Deze ervaring, de associatie tussen verkleeding en seksuele opwinding, kan tijdens masturbatiefantasieën op latere leeftijd herinnerd en gebruikt worden om tot een orgasme te komen. Door herhaling van dit patroon krijgen verkleed-fantasieën een steeds belangrijker waarde met betrekking tot het bereiken van een orgasme. Via conditionering leidt travestie eerst in fantasie en later ook in werkelijkheid tot seksuele opwinding. Kockott ent zijn theorie op de ideeën van McGuire e.a. (1965). Deze auteurs stellen dat een orgasme door masturbatie een sterke gedragsbepalende kan zijn. De fantasieën die voorafgaan aan het orgasme zullen een bron worden voor seksuele opwinding. Kockott wijst op het volgens hem vaak dwangmatige karakter van de travestie en verklaart dit aan de hand van de door Metzner (1963) geformuleerde theorieën over dwangvoorstellingen en dwanghandelingen. Volgens deze auteur kan een positieve ervaring gefixeerd worden wanneer het tegelijkertijd een vermijdingsreactie inhoudt en de handeling zodoende ook een aangeleerde angst reduceert (dubbele bekrachtiging). Kockott vertaalt het voorgaande naar travestie. Dwangmatige travestie verklaart hij vanuit het feit dat seksuele handelingen door ouders verboden kunnen worden. Terwijl de seksuele impulsen een zekere behoefte inhouden, leiden ze bij het kind tevens tot angst. De seksuele deviatie, op basis van klassieke conditionering ontstaan, zou twee doelen hebben: de bevrediging van de seksuele impulsen en de vermijding van straf.

In *sociologische verklaringen* van travestie wordt de aandacht gericht op de rolomkering. Travestie wordt opgevat als een symbolische verlossing van de sociale en culturele eisen die worden gesteld aan het 'man-zijn'. De Waal (1982) brengt het als volgt onder woorden: 'het individu is zich sterk bewust van de verwachtingen die men van hem als man heeft. Zich gevangen voelend in het keurslijf van eisen die aan een echte vent gesteld worden, krijgt hij de behoefte om toch ook zijn vrouwelijke kanten naar voren te brengen'. Sommige mannen zijn of hebben zich zo gefixeerd in hun mannenrol, dat ze niet flexibel genoeg zich in die rol kunnen bewegen en daardoor een totale rolomkering nodig hebben om even aan de ervaren druk te ontkomen. Het vermogen ontbreekt vaak bij een travestiet om uiting te geven aan bepaalde feminiene trekken. Hij creëert daarvoor een vrouwelijke persoonlijkheid. Hessellund (1977) is van mening dat er geen duidelijke integratie tot stand is gekomen tussen het masculiene en het feminiene. Het verwisselen van kleding is volgens de auteur een onontkoombare, noodzakelijke rituele schakel om op een andere wijze dan de traditioneel masculiene te kunnen voelen en beleven. Hessellund ziet travestie ook als een vorm van pro-

test tegen bepaalde maatschappelijke normen. De betekenis van kleding wordt door Feinbloom (1977) vanuit het symbolische interactionisme verklaard. Er wordt in deze theorie aangenomen dat de interacties tussen mensen vooral gebaseerd is op het gebruik van symbolen. Kleding is doorgaans niet iets wat we zomaar als toevalligheid dragen, maar dient ook als een belangrijk communicatiemiddel, het heeft een symboolfunctie. Kleding brengt onder andere verschillen tussen de sekse aan en benadrukt deze verschillen. Dit onderscheid wordt en werd, hoe veranderlijk ook, overal en te allen tijde gemaakt, zo merkt Feinbloom op.

Een algemene *biologische verklaring* van travestie is niet ontwikkeld. We geven enkele auteurs aan op basis van eigen klinische observatie bij travestieten de volgende stoornissen te hebben vastgesteld: temporale kwab epilepsie (Davies en Morgenstern, 1960), psychomotore epilepsie (Blumer, 1969), temporale EEG afwijkingen door hersenschudding (Wälinder, 1965), EEG abnormaliteiten (Epstein, 1961), Klinefelter-syndroom XXY (Walter en Brautigam, 1958; Freund, 1963). Andere auteurs vonden noch genetische afwijkingen bij travestieten (Barr en Hobbs, 1954; Randell, 1959; Housden, 1965) noch endocriene en gonadale afwijkingen (Taylor en McLachlan, 1964).

In aansluiting op deze laatste bevindingen kan worden opgemerkt dat voor geen van de genoemde theorieën empirische evidentie bestaat. De ideeën van Stoller blijken bijvoorbeeld door het onderzoek van Prince en Bentler (1972) niet te worden bevestigd. In totaal zegt namelijk 72% van de ondervraagden dat de vader een duidelijk masculien voorbeeld gaf, zegt 51% dat de vader de dominerende ouder was en geeft 83% aan gewoon behandeld te zijn geweest als een jongen. De gegevens uit het onderzoek van Croughan e.a. (1981) ondersteunen de ideeën van Stoller evenmin.

Slotbeschouwing

Op de vragen wat onder travestie wordt verstaan en waarom iemand aan travestie doet bestaan geen eensluidende antwoorden. Als verzamelterm lijkt travestie betrekking te hebben op het verschijnsel waarbij iemand van het ene geslacht zich vanuit seksuele en/of emotionele behoefte kleedt en gedraagt als iemand van het andere geslacht, zonder daarbij de behoefte te hebben permanent en/of volledig van geslacht te veranderen. Meestal wordt de term gereserveerd voor genoemd verschijnsel bij heteroseksuele mannen.

In de engelstallige literatuur worden de termen 'transvestism' (travestie) en 'cross-dressing' (omkleding) vaak als synoniemen gebruikt. Dat niet elke vorm van omkleding als travestie wordt beschouwd mag uit het voorgaande

duidelijk zijn. Sinds eind vorige eeuw de eerste pogingen werden gedaan travestie als een op zichzelf staand verschijnsel te duiden, heeft de term verschillende betekenissen gehad. Feinbloom (1976) merkt op dat het benoemen van (omkleedings)gedrag als travestie samenhangt met een tijd, een plaats en een publiek. In verschillende situaties kan hetzelfde gedrag veelvoudige betekenissen hebben. Dit artikel kan in dit verband dan ook niet anders worden gezien dan als een tijdelijke plaatsbepaling.

Literatuur

- Ackroyd, P., *Dressing up – Transvestism and drag: the history of an obsession*, Thames and Hudson, 1979.
- Allen, C., *A textbook of psycho-sexual disorders*, 2e editie. Oxford University Press, 1969.
- Barker, J. C., J. G. Blakemore, C. B. Lavin, e.a., Behaviour therapy in a case of transvestism. *Lancet*, 1961, 1, 510.
- Barr, M. en G. Hobbs, Chromosomal sex in transvestites. *Lancet*, 1954, 1, 1109.
- Benjamin, H., *The transsexual phenomenon*. New York: Julian Press, 1966.
- Blumer, D., Hypersexual episodes in temporal lobe epilepsy. *American Journal of Psychiatry*, 1969, 126, 1099-1106.
- Boormeester, H., *Mannen in travestie*. Doctoraalscriptie klinische psychologie. Vakgroep klinische Psychologie, Utrecht, 1979.
- Brierley, H., *Transvestism. A handbook with case studies for psychologists, psychiatrists and counselors*. New York-Oxford: Pergamon Press, 1979.
- Buhrich, N., Transvestism in history. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1977, 165, 64-66.
- Buhrich, N., Motivation for cross-dressing in heterosexual transvestism. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 1978, 57, 145-152.
- Buhrich, N. en T. Beaumont, Comparison of transvestism in Australia and America. *Archives of Sexual Behavior*, 1981, 10, 269-179.
- Buhrich, N. en N. McConaghy, The discrete syndromes of transvestism and transsexualism. *Archives of Sexual Behavior*, 1977, 6, 483-495.
- Buhrich, N. en N. McConaghy, Three clinically discrete categories of fetishistic transvestism. *Archives of Sexual Behavior*, 1979, 8, 151-157.
- Bullough, V. L., *Sexual variance in society and history*. The University of Chicago Press, 1976.
- Croughan, J. L., M. Saghir, R. Cohen, e.a., A comparison of treated and untreated cross-dressers. *Archives of Sexual Behavior*, 1981, 10, 515-528.
- Davies, B. M. en F. S. Morgenstern, A case of cysticercosis, temporal lobe epilepsy and transvestism. *Journal of Neurology and Psychiatry*, 1960, 23, 247-249.
- Ellis, H., *Studies in the Psychology of Sex*. Volume 7, Londen: Davis, 1928.
- Epstein, A. W., Relationship of fetishism and transvestism to brain and particularly to temporal lobe dysfunction. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1961, 133, 247-253.
- Feinbloom, D. H., *Transvestites and transsexuals – mixed views*. Delacorte Press/Seymour Lawrence, 1976.

- Fenichel, O., The psychology of transvestism. *International Journal of Psychoanalysis*, 1930, 11, 211.
- Freund, K., *Die Homosexualität beim Mann*. Leipzig: S. Hirzel, 1963.
- Gershman, H., The role of core gender identity in the genesis of perversions. *American Journal of Psychoanalysis*, 1970, 30, 58-65.
- Golosow, N. en E. L. Weitzman, Psychosexual and ego repression in the male transsexual. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1969, 49, 328-336.
- Green, R., Mythological, historical and cross cultural aspects of transsexualism. In: R. Green en J. Money (eds.), *Transsexualism and Sex Reassignment*. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1968.
- Groen, J., *Geslachtsverschil. Een psycho-analytische benadering*. Meppel: Boom, 1983.
- Gutheil, E., Analysis of a case of transvestism. In: W. Stekel (ed.), *Sexual Aberrations*. New York: Liverwright, 1930, 281-318.
- Gutheil, E., The psychological background of transsexualism and transvestism. *American Journal of Psychotherapy*, 1954, 8, 231-239.
- Hessellund, H., *Geslacht, identiteit en rol; een onderzoek naar gedragspatronen geslachtsverschillen*. Rotterdam, 1977.
- Hirschfeld, M., *Die Transvestiten*. Berlijn: Alfred Pulvermacher en Co., 1910.
- Hirschfeld, M., *Geschlechtskunde: Band I, Die körperseelischen Grundlagen*. Stuttgart: Julius Püttman Verlagsbuchhandlung, 1930.
- Housden, J., An examination of the biologic etiology of transvestism. *International Journal of Social Psychiatry*, 1965, 11, 301-305.
- King, D., Gender confusions: psychological and psychiatric conceptions of transvestism and transsexualism. In: K. Plummer (ed.), *The making of the modern homosexual*. London: Hutchinson and Co., 1981.
- Kockott, G., Psychiatrische und lerntheoretische Aspekte des Transsexualismus und des Transvestismus. *Nervenarzt*, 1970, 41, 387-391.
- Krafft-Ebing, R. von, *Psychopathia Sexualis*. Philadelphia: F. A. Davis, 1894.
- Luckianowitz, D., Survey of various aspects of transvestism. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 1959, 128, 36-63.
- McGuire, R. J., J. M. Carlisle en B. G. Young, Sexual deviations as conditioned behaviour. *Behaviour Research and Therapy*, 1965, 2, 185-190.
- Metzner, R., Some experimental analogies of obsession. *Behaviour Research and Therapy*, 1963, 1, 231-236.
- Person, E. en L. Ovesey, The transsexual syndrome in males. I. Primary transsexualism. II. Secondary transsexualism. *American Journal of Psychotherapy*, 1974, 28, 4-20, 174-193.
- Prince, C. V., Homosexuality, transvestism and transsexualism. *American Journal of Psychotherapy*, 1954, 2, 80-86.
- Prince, V. en P. M. Bentler, Survey of 504 cases of transvestism. *Psychological Reports*, 1972, 31, 903-917.
- Randell, J. B., Transvestism and transsexualism. *British Medical Journal*, 1959, 1448-1452.
- Roth, M. en J. R. B. Ball, Psychiatric aspects of intersexuality. In: C. N. Armstrong en A. J. Marshall, *Intersexuality*, Londen: Academic Press, 1964.
- Sim, M., *Guide to psychiatry*, 3e editie. Churchill Livingstone, 1974.
- Socarides, C. W., *The overt homosexual*. New York: Grune en Stratton, 1968.
- Stekel, W., *Bisexual love: physicians and surgeons*. Book Co., 1934.

- Stoller, R. J., *Sex and Gender*. New York: Science House, 1968.
- Stoller, R. J. Transvestism in women. *Archives of Sexual Behavior*, 1982, 11, 99-115.
- Talamini, J. T., *Crossdressing: A socio-cultural survey*. The Outreach Institute, 1981.
- Taylor, A. en D. McLachlan, Transvestism and psychosexual identification. *New Zealand Medical Journal*, 1964, 63, 369-372.
- Tollison, C. D. en H. E. Adams, *Sexual disorders: treatment, theory, research*. New York: Gardner Press, 1979.
- Waal, M. de, *Vriendinnen onder elkaar. Travestieten en transseksuelen in Nederland*. Synopsis, 1982.
- Walinder, J., Transvestism, definition and evidence in favor of occasional derivation from cerebral dysfunction. *International Journal of Neuropsychiatry*, 1965, 1, 567-573.
- Walinder, J., *Transsexualism: A study of 43 cases*. Goteborg: Scandinavian University Books, 1967.
- Walter, K. en W. Bräutigam, Transvestismus bei Klinefelter Syndrom, Kasuistischer Beitrag zur Problematik von Geschlechtsroll und genetischem Geschlecht. *Schweizerische Medizinische Wochenschrift*, 1958, 88, 357-362.
- Westphal, C., Die Contrare Sexualempfindung. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 1876, 2, 291-312.
- Wise, T. N. en I. K. Meyer, The border area between transvestism and gender dysphoria; transvestic applicants for sex reassignment. *Archives of Sexual Behavior*, 1980, 9, 327-342.

Summary

Transvestism: descriptions and explanations

There is diversity of opinion as to the phenomenon of transvestism. Neither about the definition of the phenomenon nor about the aetiology exists consensus. This article gives an overall picture of the variety in ideas, conceptions and findings in this area.